

Ријеч академика Мирослава Павловића, генералног секретара Српске академије наука и уметности

Почаствован сам веома, и особито сам срећан, што сам на Цетињу у ове дане посвећене сећању на тренутак када је, пре пуних пет столећа, по замисли и наредби "благовернога и Богом хранимога војеводи Зети господина Ђурђа Црнојевића" изашла из штампе на свет "душеспаснаја" књига названа *Окѡиох* или, како на њој заправо стоји, *Осмољасник*. Дошао сам овде вођен жељом и са задатком да се, у име Српске академије наука и уметности, заједно с вама радујем великом и светлом празнику српске, словенске и светске културе, и да у исти мах поздравим научни скуп којим се тај празник обележава, на прави и достојан начин, и да му пожелим највиши успех.

Осмољасник је прва српска штампана књига уопште и њена појава представља изван сваке сумње високи и коначни продор у свет европске цивилизације и културе. Са том књигом, и са онима које су убрзо за њом следиле, докле год се то могло, отпочела је свој рад од највећег значаја за нашу културну судбину најстарија штампарија на југословенским просторима. Можемо само слутити, али с пуном извесношћу не можемо никад знати, шта се све скупило и сплело у души војеводи Ђурђа у часу када је доносио ову своју одлуку. Било је ту свакако и истинског надахнућа за нешто што је стварни подвиг, и непојамне храбрости да се уђе у посао у коме се крајњи исход не зна, и не може знати, и непогрешивог осећања за најпрече потребе времена и слутњи, ако и не баш пуне свести, о историјском значају предузећа. Али пре свега, и у најпресуднијој мери, било је у њему тада дубоког правоверја, и искреног родољубља. Болело је војводу Ђурђа сазнање о томе колико су цркве наше "празне светих књига", које су "гријех ради наших", немилосрдно порастурала и уништила "агарјанска чеда", и желео је да ту празнину попуни и да ту несташицу отклони, као искрени и "христољубиви" православни верник. Али није он могао не знати да је штампање књига било

још увек у повоју, и да су многе друге државе, снажније и неупоредиво богатије од његове Зете, и безбројни други градови у свету, и већи и куд и камо напреднији од његовога Цетиња, тада били још далеко од помисли, а и од могућности, да прихвате и у својим странама омогуће такорећи тек пониклу и установљену "црну уметност. "Једном речју, свестан је он морао бити тада у потпуности да својим смелим покушајем улази у велику светску утакмицу и да - како је једном духовито приметио један наш културни историчар - одмах заузима врло високо место на такмичарској таблици.

Од тада је цетињској штампарији, војеводи Ђурђу, онима који су његову замисао остваривали - свештеноиноку Макарију од Чрније Гори, пре свега - као и књигама које су они штампали, и стигли да у последњи час избаце испод својих преса, пре него што су били принуђени да пред налетом љутих "Агарјана" започети посао прекину и да се растуре на разне стране, заувек обезбеђено место и частан положај у свим историјама штампане књиге, било где се оне иначе појављивале у свету. А прва страна *Осмојласника* са познатом лепом заставицом и са поносним грбом Црнојевића на њој, мало у којој од тих светских историја штампања и књиге није редукована, како због своје знаменитости тако и због своје лепоте.

Та лепота на Цетињу тада издатих књига - а биће њих само пет, ако све добро знамо - и то колико лепота самих слова њихових, остварених с укусом и тананим смислом за графичке вредности - толико и лепота њихових великих почетних слова, заставица и слика, остаће високо цењена, чак и гласовита, деценијама потом. У петнаестом веку, када је на највишој цени била књига с врхунским умећем исписана људском руком и украшена иницијалима и минијатурама, - јер се у почетку на штампање књиге гледало с подозрењем и чак као на неку врсту опростачења високе ручне израде књиге, у којима су толико уживање налазили хуманисти - за само изабране и ретке од књига тада штампаних, које су се издизале до највишег ступња уметничког савршенства, говорило се, као највећа похвала која је уопште могућа, да се по лепоти готово изједначују с књигама руком исписаним. Све књиге које су изишле за кратковеког рада штампарије Црнојевића заслужују до краја и дословно ту стару похвалу, која нама, у време наших наказних и нервозних рукописа, звучи одвише чудно: то јест, оне по лепоти израде не уступају ни мало најлепшим рукописима овога доба.

Колико су та прелепа издања Црнојевићеве штампарије била на високом гласу по дивној својој ћирилици и по целокупној опреми најбоље сведоче доцнија позивања на њих, кад год су се

новим покушајима хтели прибавити неоспорни углед и поверење. Дубровчанин Лука Примовић, на пример, молећи сенат дубровачки 1514. за дозволу да у свом граду отвори штампарију, уверавао је да ће у њој штампати књиге латинске, по могућности и грчке, или оне у ћирилици "по угледу на Црнојевића издања". Његова штампарија није нажалост никада прорадила, али су поједини Дубровчани, изван свога града штампали, и "по пределима Србије" (in partibus Serviae, како су говорили) продавали књиге у српском језику и писму (in littera et idiomate serviano). Други случај занимљив је не мање: када је 1570. године, которски племић Јеролим Загуровић, католик такође, почињао свој рад на штампању српских књига, наглашавао је, стицања поверења ради, своје сродство са Црнојевићима и уверавао је, мада без ослободилачког циља, да је нашао у Венецији стара слова Ђурђа Црнојевића ("форме" или "типаре"), које је објединио и саставио с другима "да се обнове писмена старих".

Још у једном погледу књиге Црнојевићеве штампарије показале су правац и оставиле су углед свим потоњим издавачима и штампарима који су у вековима XVI и XVII радили на штампању српских књига, како "в туждеј земљи в страних италских" а у првом реду "в славнем", "мирославствујуштем" или "богом хранимом градје Венецијани", тако и по разним местима у нашим странама - у Горажду, у Рујном (које је у ужичком крају), у манастирима Грачаница и Милешеви, у Београду нашем или у Мркшиној цркви, негде "в подкрилије Чрније Гори", и који су, попут светионика, прекидали на тренутке дуготрајну, густу и непрозирну таму ондашњих тешких и прескрбних времена наших. Као Гутенберг и први настављачи његова посла у Њемачкој, Ђурађ Црнојевић је штампао само "душеполезније" и "душеспасније" књиге, за наше опустошене цркве и за употребу у њима, "за свете и божествене Цркве" и "на просвештеније божественим црквама", а није ни помишљао да се лати, као што су то чинили већ најранији штампари у Венецији на пример, дела световне садржине или пак оних из класичне књижевности. То су били само *Окѝиоици*, *Псалтири с последовањем*, *Молићбеници* (или *Требници*), *Четиоројебанѝјела*, које су затим деценијама понављали последници и настављачи Црнојевићеви, и то како они које су водили верски и патриотски разлози, тако и они који су радили из трговачких интереса, од Божидача Горажданина и Божидача Вуковића Подгоричанина и сина му Виценца, до свих других међу којима су "смерни игуман Данил милешевски", Тројан Гундулић "од великог града Дубровника", јеромонах Мардарије из Микшине цркве, Стефан Мариновић "од града Скадра", Јаков од Камене реке, Јеролим Загуровић, властелин из Котора, и сви остали, знани и

они други којима се имена не памте и не знају. Они су још поред тих истих књига, додавали и поједине друге сличне намене и истовремене употребе, *Триоге*, цветне и посне *Служабнице*, *Мољитвослове*, *Минеје*. Ми бисмо волели више, да су и Црнојевићи, и бројни други штампари наши у два доцнија века, поред тих, бесумње потребних и неоспорно драгоцених, чак светих, књига, штампали и издавали дела из лепе и уопште световне књижевности, за образовани и учени свет лаика и за њихову радост и уживање или пак за корист. Али такви су били захтеви времена и тако су схватане националне, културне, и духовне потребе у таквим приликама и ми морамо бити само трајно захвални тим најранијим издавачима и штампарима нашим, од ових првих, и најпознатијих, до ових последњих, и нама временски блиским, од којих многе не знамо чак ни по именима. Њима су као што им је и била сврха несумњиво знатно попуњене, и после стално попуњаване, опустошене, и затим често поново пустошене, православне свете цркве, али тим књигама је у многеме обогаћена наша оновремена писменост, па су оне тако несагледиво много допринеле општем нашем просвећењу.

За тај високи цивилизацијски продор у просторе европске културе, за књиге којима су употпунили опустошене српске цркве и обогатили нашу писменост, па тако и допринели нашем просвећењу за досегнуту и отелотворену лепоту у њима, за примере и узорне које су тиме оставили - па у крајњој линији и за добар део онога што сви ми данас јесмо - морамо остати крајњи дужници и благочестивом господару зетском Ђурђу Црнојевићу и његовом великом типографском чудотворцу, смиреном у Христу рабу јеромонарху Макарију "от Черније Гори" и осморици његових сатрудника који су све досад остали у непрозирној анонимности, неспоменути на књигама због монашке своје смерности. Нека им је за све то добар спомен међу нама док је света и века!